

לפרשת חקת: תפילות, נחשים ושרפים

כאשר קצרה נפש העם בעת המסע סביב ארץ אדום, פתחו בתלונות, כמנהגם מקדם: "למה העליתנו ממצרים למות במדבר, כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלוקל". ה' שלח בהם את הנחשים השרפים, "וינשכו את העם וימת עם רב מישראל". בצרתם, באו העם אל משה, הכירו בחטאם והתוודו עליו, ובקשו שיתפלל עבורם אל ה'. משה התפלל בעדם, אבל ה' לא נענה לו במישרין, לא סילק את הנחשים ולא ריפא את הנשוכים. במקום זאת, הציע ה' למשה "עשה לך שרף ושים אותו על נס, והיה כל הנשוך וראה אותו וחי". משה עשה כדבר ה', וכל מי שנשך על ידי נחש, "והביט אל נחש הנחשות וחי".

בעל "אור החיים" מסביר מדוע לא הועילה תפילתו של משה לרפא את העם. הקב"ה לא הסתפק בכך שהודו על חטאם וביקשו שיתפלל עבורם, אלא רצה שישוכו בתשובה שלמה, יבינו את החסד שעשה עמהם בהוציאו אותם ממצרים ובהנהיגו אותם במדבר, יחזרו בהם מן התלונות ויתגברו על אונות קוצר הנפש ששקעו בה. סיפור חסידי ידוע מספר על יהודי מדוכא ביסורים שבא אל הצדיק ובקשו שיתפלל עבורו. הצדיק סירב באמתלות שונות, בגירסה אחת של הסיפור הוא דרש מן היהודי סכום עתק שלא היה ברשותו. היהודי התכעס ויצא מעם הצדיק בהכריוז שהוא מוותר על חסדיו, ויפנה להתפלל בעצמו. הצדיק הסביר, שזו בדיוק היתה מטרתו, ללמד את החסיד שאין לו צורך במתווכים, ועליו לפנות ישירות לאביו שבשמים. כך הורה ה' למשה, שאין צורך בתפילתו, ועדיף שישאו העם את עיניהם ולבם בתחינה לשמים.

יש הבדל מסוים בין דברי ה"אור-החיים" לבין הסיפור החסידי, הגם שהם קרובים זה לזה. ה"אור-החיים" אינו מתנגד עקרונית לכך שמשה יתפלל על העם ויצילם מן העונש, כפי שאכן עשה במקרים קודמים. במקרה הנוכחי, מכיון שהיה פגם בתשובת העם, דרש הקב"ה שישלימו את מעשה התשובה שלהם קודם שתיענה תפילתו של משה. לעומת זאת, הסיפור החסידי מבקר את עצם הפניה אל הצדיק שיתפלל עבור החסיד, ותובע מן החסיד לפנות ישירות לה'.

לפי דברי ה"אור-החיים" הנחש שעל הנס לא שימש כלל לרפואה, אלא רק לתשובה. ההתבוננות בנחש עוררה אותם להפנות את ליבם לאביהם שבשמים. גם במשנה הוסבר כך עניינו של הנחש: "וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים, היו מתרפאין". (ראש השנה ג ח). לדברי הרמב"ן, לא זו בלבד שהנחש לא שימש לרפואה, אלא אדרבה, ההסתכלות בדמות נחש אמורה דווקא להזיק לאדם שנישך על ידי נחשים. הבחירה בגורם המזיק כגורם הרפואה, נועדה להדגיש שלא הנחש ממית ומחיה אלא הקב"ה, שהנחש אינו כישוף ומאגיה, אלא רק סמל וסימן לחובה להכנע בפני ה'.

מאות שנים מאוחר יותר, כיתת המלך חזקיהו את נחש הנחושת (מלכים ב' יח ד), וחכמים הודו לו על כך (משנה פסחים ד ט). משה רבנו השאיר את הנחש לאות ולמופת, לזכור את הניסים שאירעו להם במדבר, אולם משגבר הנטיה לעבודה זרה ופולחנים פסולים, נאלץ חזקיהו, במסגרת התקנות הרבות שעשה לביצור חומת האמונה והמצוות, לסלק את הנחש שהפך להיות מאמצעי של תשובה ותיקון, לכלי של עבירה ועוון.

סיפורו של נחש הנחושת מכיל בתמצית את המתח שבין שני דגמים של תפילה ובקשת ישועה. כאשר אדם או ציבור סובלים יסורים ופגעים רעים, ניתן לבחור באחד משני המסלולים. המסלול האחד הוא המסלול של חיפוש עוונות, עשיית תשובה ותיקון המעשים, מתוך הבנה שמקור הייסורים הוא בחטא שקדם להם ודורש תיקון. זהו המסלול שמתארת מסכת תענית, בחלקה הראשון: תחילה מתפללים על הגשמים כסדרם, ואם אין הם יורדים, מתחילים בסדרה של תעניות שמתעצמות והולכות. עיקרה של התענית הוא עשית תשובה ותיקון המעשים של היחידים ושל החברה, ורק בעקבותיהם באה התפילה לישועה. לכך מחנכת פרשת "והיה אם שמע" הנאמרת פעמיים בכל יום בקריאת שמע.

המסלול השני, המתואר בפרק השלישי של מסכת תענית בהרחבה, הוא מסלול הפניה אל הצדיק שיתפלל אל ה' ויוריד גשם. במשנה שם מופיע הסיפור הידוע על חוני המעגל, ובגמרא לפרק זה, נאסף קובץ גדול של סיפורי צדיקים אחרים, ובהם: חנן הנחבא, ואבא חלקיה נכדו של חוני, שכולם התפללו והורידו גשמים, מבלי שזכר שקדמו לכך תעניות ותשובה. בשעת בצורת היו שולחים אליהם שליחים כדי שיתפללו, וירד גשם.

שמעון בן שטח שלח להודיע לחוני שראוי היה לנדונו, אלמלא היה חוני. זאת, מכיון שהוא מחבל בסדר הראוי של יחסי שכר ועונש. חטא, ויסורים, תשובה ותיקון. אילו היית חי בשנות הבצורת של אליהו, אמר רבי שמעון בן שטח לחוני המעגל, היית מחלל שם שמים, מכיון שבמקום ההישג החינוכי המרשים שהשיג אליהו בהשבת לב העם מעבודת הבעל, בעקבות פרשת הבצורת והמעמד בהר הכרמל, היו פונים אליך ולשכמותך, הבצורת

היתה מסתיימת הרבה לפני שהמהלך של התשובה המבוקשת על ידי הנביא היה מתקיים. כהני הבעל היו נשואים במקומם, ונביאי ה' היו נרדפים עוד, על ידי אחאב ואיזבל. (תענית כג א).

בסופו של דבר לא נגזר נידוי על חוני. הפרק השלישי של מסכת תענית, ואחריו כל ספרות שבחי הצדיקים לדורותיה, מתארים דמויות של צדיקים שהלכו בדרכו של חוני, קיצרו את הדרך, וביטלו את הייסורים והסבל עוד לפני שהתחיל תהליך של תיקון ותשובה. הדרך של פניה אל צדיקים המסוגלים לחולל מופתים מתקיימת ונמשכת עד עצם היום הזה. אין חוששים, כפי שחשש שמעון בן שטח, לחילול השם שבדבר. אנשים הרחוקים מתורה ומצוות, לפעמים אפילו עבריינים גמורים, באים אל הצדיקים הללו על מנת שידאגו להם ל"בני חיי ומזוני", והם מבקשים ונענים, מבלי שהם נדרשים לחשבון נפש והטבת דרכיהם.

לעתים, הצידוק הניתן לדרך זו הוא, שיש כאן מעין "נתינה בהקפה". תחילה נותנים לאדם קצר הרוח והיגע את מבוקשו, ומניחים, שבעקבות התמלאות בקשתו ותפילתו וישוב הדעת שיבואו בעקבות זאת, הוא יתעורר לתשובה. אם כן הוא, שומה על אותם בעלי מופתים ועושי נפלאות, להבהיר לכל המשחרים לפתחם לישועה, כדרך שאמר יוסף לפרעה: "בלעדי, א-להים יענה את שלום פרעה". כדי למנוע חילול השם, עליהם להבהיר היטב שלא נחש ממית ומחיה וגם לא הרבי והצדיק, אלא ה' בלבד, ואליו יש לשאת את העיניים.